

ANSJOVIS

Petra Possel

ANSJOVIS

Kleine vis, groot verhaal

Uitgeverij Podium Amsterdam

Disclaimer

Dit is een persoonlijk verhaal, dit is mijn verhaal over de ansjovis.

Dit is nadrukkelijk géén ansjovisencyclopedie, het is verre van compleet en het is ook niet wetenschappelijk verantwoord. Vaak heb ik wel geprobeerd de verhalen te checken. Sommige verhalen zijn echter te mooi om waar te zijn, in dat geval heb ik onderzoek achterwege gelaten. Niet alles hoeft kapot.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de in dit boek opgenomen beelden te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, kunnen zich tot de uitgever wenden.

© 2023 Petra Possel
Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon
Foto auteur © Keke Keukelaar
Kaart Yde Bouma
Zetwerk Pre Press Media Groep

ISBN 978 94 6381 175 0

www.uitgeverijpodium.nl



'There is no beginning, no end'

David Bowie

'Imagine you were a fish'

Ruby Wax

Voor mijn vader Alex Possel,
overlever

Inhoud

Inleiding: Kleine vis, groot verhaal	11
<i>Gevoelig, onvoorspelbaar</i>	15
<i>Olympisch kampioen</i>	17
Het vet op de botten van de visserman. Makkum, Friesland	19
<i>Beursgenoteerd</i>	24
<i>Size does matter</i>	29
Comfortabele toeristenfuik. Harderwijk, Gelderland	31
<i>Uit Kookboek voor jong-gehuwden, circa 1905</i>	38
Ansjovis, paling en ‘natte keek’. Spakenburg, Utrecht	39
<i>Vis en geld stinken niet</i>	43
<i>De Staverse jol</i>	44
Getrouwd met de botter. Hoorn, Noord-Holland	47
<i>‘Ballade van de ansjovis’, Tom van Deel</i>	50
De Ansjovis. Prinseneiland, Amsterdam	51
<i>Broodje Martino</i>	53
Visserij én ansjovis horen bij mijn leven. La Turballe,	
<i>Bretagne, Frankrijk</i>	55
Niets is wat het lijkt. Collioure, Zuid-Frankrijk	63
De miniaturen van Petit Louis. Collioure, Zuid-Frankrijk	72
<i>Pissaladière</i>	75
<i>Ondermaats in een puntzak</i>	77
Van Spaanse vissers en de dingen die voorbijgaan.	
<i>L’Escala, Spanje</i>	79
Iedereen let op elkaar. Orio, Baskenland	85
<i>Gilda</i>	89

Altijd met een mes. <i>Getaria, Baskenland</i>	91
<i>Gerhardus Bloem, ansjoviszouter in Ondarroa, Baskenland</i>	95
Vissen is onze toekomst. <i>Santoña, Baskenland</i>	98
De begrafenis van de ansjovis. <i>Málaga, Zuid-Spanje</i>	102
Romantisch lokaas in pastel. <i>Monterosso, Italië</i>	109
Precies zoals de vis vroeger smaakte. <i>Anzio, Italië</i>	113
<i>Pizza Napoletana</i>	117
Umamibom van de monniken. <i>Cetara, Italië</i>	119
<i>Spaghetti con colatura di alic i, restaurant San Pietro, Cetara</i>	122
Zacht, zout, vissig, zoet. <i>Marina di Pisciotta, Italië</i>	123
<i>Pioppi-dieet</i>	128
Ansjovis wil drie keer zwemmen. <i>Cuneo, Italië</i>	130
<i>Bagna cauda</i>	135
<i>Gavros</i>	138
De vis wordt duur betaald. <i>Bergen op Zoom, Noord-Brabant</i>	140
‘ <i>De Verliefde Ansjovis</i> ’, <i>Paul Asselbergs</i>	148
Flessenpost. <i>Texel, Noord-Holland</i>	150
Het gaat over mensen. <i>Lissabon, Portugal</i>	157
Verklarende woordenlijst	165
Dankwoord	169
Bronnen	171
Routekaart	175

Inleiding

Kleine vis, groot verhaal

Mijn verhaal begint op een winderige dag aan de Zuiderzee. Nu ja, winderig is het daar altijd en Zuiderzee heet het allang niet meer, ook al klinkt het nog zo mooi, zo romantisch. Ik zit hoog en droog op het bankje op de dijk aan het IJsselmeer, op een steenworp van mijn huis bij de kerk, de begraafplaats en het dorpshuis. Ik staar wat over het grijsblauwe water. Zomaar. En zoals wel vaker dwalen mijn gedachten af. Staren over het IJsselmeer leidt geheid tot afdwalen, een workshop mindfulness heeft een mens hier niet nodig. Ik denk aan het water en aan de zeilbootjes, aan de Afsluitdijk die ik rechts voor me zie liggen, als dinky toys kruipen de auto's over het imposante bouwwerk dat deze dagen versterkt wordt, iets wat vooral tot verkeershinder leidt. En tot enorme kosten: twee miljard euro of meer. Maar de dijkversterking is hard nodig, is mij verteld, want de klimaatverandering zorgt voor extreem weer met grote stormen en stijging van de zeespiegel. De dreiging van het wassende water is nooit weg.

Nog geen eeuw geleden, realiseer ik me, heette dit water wél Zuiderzee en in die Zuiderzee zwom veel ansjovis. Heel veel ansjovis. De vangsten brachten goudgeld op. Heel veel geld. Maar door de komst van de Afsluitdijk ging het water van zout naar brak naar zoet en is de ansjovis zo goed als verdwenen uit Nederland. Gewone Hollandse ansjovis gedijt nu eenmaal het beste in zout water en paait het liefste in brak water.

Alsof er gewone ansjovis bestaat.

Alleen in de buurt van Bergen op Zoom is nog één oude vis-

sersfamilie die in een zijarm van de Oosterschelde op ansjovis vist.

Het is bijna niet voor te stellen dat hier voor de kust van Friesland, maar ook die van Overijssel en Noord-Holland, grote scholen haring en ansjovis zwommen, zeehonden en bruinvissen een plek in de luwte zochten om te paren, bot en Zuiderzeegarnaal zeer gewild waren. En het is tegelijk ongelooflijk dat ik nu met droge voeten op de IJsselmeerdijk zit en mijn dorp, dat beneden dijks ligt, nooit meer onder water komt te staan omdat de dijken niet meer doorbreken. Althans, voorlopig niet.

Zo zit ik daar dus, mijmerend aan het zoete water. En terwijl ik me rijk reken met die droge voeten op die mooie dijk, blijven mijn gedachten haken aan dat ene visje, dat piepkleine visje van vijftien, misschien twintig centimeter, de ansjovis. Een visje dat ik tot vandaag toe een zuidelijk temperament toedichtte, omdat ik het tegenkwam in salade niçoise, op de pizza Napoletana of aan een prikker in een Spaanse tapasbar. Nu weet ik sinds kort dat de vis behalve zuidelijk ook noordelijk georiënteerd is en nota bene hoort bij de plek waar ik woon.

Het visje is net zoals ik, bedenk ik. Want hoewel het zuiden aan me trekt en ik altijd de warmte opzoek, gedij ik ook prima in een noordelijke omgeving. Een paar jaar geleden emigreerde ik zelfs



Foto: archief familie
Van Kalsbeek

Vissers voor mijn dorp Gaast

van een grote stad in het westen naar het noorden van het land. Het is net alsof ik mezelf herken in de ansjovis, een trekvis, eentje die zich van het zuiden naar het noorden beweegt. Alsof ik de ansjovis b en. Oké, in een menselijke gedaante, veel groter, veel vetter ook, maar toch altijd op weg. Naar wat eigenlijk? En waartoe? Dit soort romantisch gezwets en semifilosofisch gezwatel houdt mijn hoofd bezet, totdat mijn noordelijke nuchterheid – mijn familie komt per slot van rekening uit Groningen – het omzet in een praktisch idee: ik reis de ansjovis achterna, ik ga op zoek naar het wezen van de ansjovis, ik onderzoek het wel en wee van dit kleine visje tot op het bot. Ik ga het levensverhaal van de ansjovis opschrijven, een Europeaan van nog geen twintig centimeter.

Ik ga op ansjovisreis. Op tafel ligt de kaart van Europa uitgespreid en ik probeer positie te bepalen. De ansjovis zwemt weliswaar in zo’n beetje alle wereldzeeën rond: de Atlantische Oceaan, de Middellandse Zee, de Zwarte Zee, de Zee van Azov, de Grote Oceaan, de Stille Oceaan en de Indische Oceaan. Toch besluit ik me voorlopig tot de Europese ansjovis te beperken, ‘de hele wereld’ is nog te groot voor mij. Ook voor mijn reisbudget trouwens. Mijn ansjovisreis gaat door Europa, vanaf mijn voordeur in Noord-Nederland naar Zuid-Spanje en Portugal via Frankrijk en Italië. Mijn vervoer? Een klein, blauw autootje met beperkt zitcomfort, een laag benzineverbruik en ijzersterke banden.

Ansjovis is een verhaal over een visje dat voor de meeste mensen niets anders is dan een friemelig, grijs, zout krulletje op de pizza. Een nietig visje, zou je denken. Maar niets is wat het lijkt. Ansjovis is een sterke, gevoelige, onvoorspelbare trekvis die weerstand moet bieden – en soms ook biedt – aan levensbedreigende omstandigheden, zoals overbevissing, overconsumptie, zeevervuiling, klimaatverandering, dijkbouw, nou ja, alles wat de mens aanricht. Want de mens is gretig en inhalig en bouwt, reist en consumeert er lustig op los. De mens probeert de wereld naar zijn

hand te zetten en steekt in die blinde ambitie desnoods de kop in het zand. Terwijl de ansjovis de kop juist letterlijk naar het licht wendt, naar de zon en de maan. Dat is ook precies de manier waarop vissers ansjovis vanuit de diepte naar boven lokken, naar de oppervlakte: met licht.

Voor dit verhaal richt ik mijn gezicht ook naar het licht, naar de zon; ik ga op reis naar het zuiden om verhalen te vangen.

*'Ik die mijn hele leven
Niets anders dan de noordelijke hemel heb gekend
Wat zou ik graag die grijsheid van mijn gezicht wassen
Door het roer om te gooien
Neem me mee naar de andere kant van de wereld
Neem me mee naar het sprookjesland
Ik denk dat de ellende
Beter te verdragen is in de zon'*

Charles Aznavour bezingt in 'Emmenez-moi' (1967) zijn eeuwige onrust, zijn hang naar verre kusten, zijn verlangen naar een ander leven, een vrij leven, een leven zonder ballast. Dat is iets wat ik herken en steeds weer ervaar op alle plekken waar de ansjovis me brengt.

Het is een verlangen tegen beter weten in. En een verlangen dat waarschijnlijk nooit weg zal gaan.

Gevoelig, onvoorspelbaar

Engraulis encrasicolus is de wetenschappelijke naam van de Europese ansjovis, een straalvinnige vis. Alle straalvinnigen hebben stralen in hun vinnen, been- of hoornachtige structuren die de huid ondersteunen, dat maakt ze tot stevige vissen. De ansjovis is klein, hooguit twintig centimeter lang, maar best stevig dus. En ansjovis is een trekvis, hij legt lange afstanden af.

Ansjovis is behalve dat ook een gevoelige vis. Of, zoals de oude visser Van Dort uit Bergen op Zoom zegt: ‘Ansjovis kan niks hebben.’ Da’s niet helemaal waar: ansjovis kan eigenlijk een boel hebben, maar reageert wél meteen op verandering. Te koud? Weg-zwemmen. Te warm? Idem dito. Troebel water? Ansjovis laat zich niet meer zien. Ansjovis houdt niet van gedoe en gedonder. Dat maakt ansjovis behoorlijk onvoorspelbaar. ‘Als ansjovis iets in de kop heeft, heeft-ie het niet in de staart,’ zei een oude Zeeuwse vissersvrouw eens tegen mij.

Ansjovis zwemt in scholen in zout water en paait in brak water van het liefst 17 à 18 graden, daarin gedijen de eitjes het beste. Dat paaien gebeurt tussen maart en augustus, afhankelijk van het klimaat; in Nederland waar het kouder is, is de paaitijd juni of juli. In één keer, iedere drie tot vijf dagen, dumpt de ansjovis een partij eitjes, tegelijk met de zaadcellen. Die eitjes blijven goed drijven en komen in grote dichtheden onder het wateroppervlak.

Ansjovis leeft op diepten van tien tot honderd meter, maar zwemt bij zonsopkomst of -ondergang naar de oppervlakte. Het visje reageert niet alleen sterk op zon- en maanlicht, maar ook op

kunstmatig licht. Vandaar dat veel vissers ansjovis met lampen naar boven lokken.

Het liefst blijft ansjovis weg van de kust, hij is van het pelagische soort dat diepe zeeën prefereert; behalve als de vis moet paaïen. De ansjovis zwemt zich een ongeluk. Ansjovis die Nederland bereikt, heeft vaak al duizend zwemkilometers achter de kiezen. Die kiezen zijn trouwens interessant: loeischerp en ze staan in de bovenkaak die ruim naar voren komt, een onderstandige bek heet dat. Ansjovis is de Freddie Mercury onder de vissen. Ansjovis is behalve gevoelig ook kieskeurig. Met die kaak probeert-ie verfijnd voedsel naar binnen te krijgen: dierlijk plankton, eenoogkreeftjes, roeipootkreeftjes, larven van kreeftachtigen en vis. Doe maar deftig. De ansjovis is een lekkerbek!

Olympisch kampioen

Een stukje verderop aan het IJsselmeer ligt de stad waar ik ben geboren. Ooit was het een bloeiend vissersstadje, maar na de aanleg van de Afsluitdijk is de naam Harderwijk onlosmakelijk verbonden met dolfijnen. En juist dat Dolfinarium komt uit de koker van de familie Den Herder, ooit welvarend geworden van de Zuiderzeevervisserij.

Eibert den Herder exploiteerde de schepen voor de visvangst op de Zuiderzee en was vismeel- en conservenfabrikant. Hij was er dus bij gebaat dat die Zuiderzee openbleef en verzette zich ongemeen fel tegen de aanleg van de Afsluitdijk. Uiteindelijk kreeg minister en waterbouwkundige Cornelis Lely de wind in de zeilen: de Stormvloed van 1916 (ook wel de Zuiderzeevloed of Januari-vloed genaamd) maakte zoveel slachtoffers en richtte zoveel schade aan dat er definitief besloten werd tot de kostbare en tijdrovende aanleg van de Afsluitdijk en de inpoldering van wat Zuidelijk Flevoland, Oostelijk Flevoland en Noordoostpolder zou gaan heten; Flevoland zou in 1986 de verzamelnaam worden. De start van de Zuiderzeewerken kon beginnen en in 1932 werd de Zuiderzee definitief afgesloten van de Waddenzee. Op de valreep werd die heerlijke, woeste zee – want dat was het – nog wel gebruikt tijdens de Olympische Zomerspelen van 1928. Oude Polygoon-beelden tonen niet alleen de bouw van het pronkjuweel van de hoofdstad – het Olympisch Stadion –, maar ook de zeilwedstrijden in de zesmeterklasse op de Zuiderzee.

In 2022, negentig jaar na de afsluiting, maakte toneelgroep Orkater de locatievoorstelling ‘Het verdriet van de Zuiderzee’,

pal aan de voormalige Zuiderzee, bij het Oudemirdumerklif. Het is een indrukwekkende voorstelling over dat wat dit harde ingrijpen op de kuren van de natuur teweegbracht. Het woord ansjovis komt één keer in de voorstelling voor, terwijl het voor de Zuiderzeevissers het vet op de botten was. Na de aanleg van de dijk – een hels karwei waar menig kerel zijn rug op vernielde trouwens – werd het water brak en daarna zoet en verdwenen haring en ansjovis. En daarmee was het afgelopen met de belangrijkste bron van inkomsten van de omliggende dorpen en steden.

Het vet op de botten van de visserman. *Makkum, Friesland*

Op een steenworp afstand van mijn dorp ligt het havenstadje Makkum en daar ga ik op de koffie bij Sjirry Poepjes-Bootsma (75) en haar man Arend Poepjes (77). Ze zijn al meer dan vijftig jaar samen en komen beiden uit grote vissersfamilies die ooit van Lemmer naar Makkum migreerden vanwege de visvangst. Dat gebeurde veel in die tijd; kiene vissers zagen de vangsten in hun eigen haven opdrogen en verkasten. De ouders, grootouders en overgrootouders van beide families Bootsma en Poepjes zaten allemaal in de visserij. De ‘Poepen’ – want zo worden ze genoemd – visten op het Tjeukemeer en kwamen in 1932 – vader,



Foto: Collectie Zuiderzeemuseum

Zouten van ansjovis in Makkum. Rechts de jonge Arend Poepjes

vijf zonen en hun gezinnen – in Makkum aan. Poepjes en Bootsma waren concurrerende families; een huwelijk was weliswaar geen taboe, maar allerminst gebruikelijk.

Ik zoek ze op in hun historische huis aan de Turfkade in Makkum, een huis dat ik al duizend keer ben gepasseerd op weg naar de slager, de kapper, de supermarkt of de huisarts. Het is een mooi gerestaureerd pandje aan het water, het interieur doet in alles aan vroeger denken. Een tableau Makkumer tegels van de beroemde, lokale aardewerkfabrikant Tichelaar achter de kachel, een houten roer van een schip aan de wand en veel zwart-witfoto's met visserstaferelen. De zee is hier nooit ver weg. Dochter Sietske, gedeputeerde van de Provincie Friesland, woont een paar huizen verderop en komt haar ouders een goede vakantie wensen, een paar uur later zal zoon Hans – hij werd net als zijn vader visser – ook even binnenvallen. Het hindert Arend en Sjirry geen enkel moment; ze vertellen met grote gretigheid over een tijd waaraan zij warme herinneringen bewaren. Een tijd die gaat over vis, ook over ansjovis.

‘Het was altijd op 6 mei dat de ansjovis in Makkum aankwam. Ik weet dat nog zo goed, omdat het mijn vaders verjaardag was. Oergezellig was het op de kade, er was veel reuring. Het zouten, het in tonnen stoppen, het verhandelen, alles gebeurde op straat,’ vertelt Sjirry. ‘En natuurlijk gingen we meteen kijken wie de meeste vis had. Zijn vader,’ zegt ze wijzend naar haar man, ‘had altijd de meeste vis.’

Arend: ‘Dat kwam omdat de Poepjes vijf kamers hadden (een ‘kamer’ is een begrip uit de zegenvisserij, p.p.). Er werd door de vissers niet zoveel mee verdiend, hoor.’

Sjirry: “Arend is een beknijsje (Bargoens voor bedachtzaam, betrouwbaar, p.p.) visserman,” zei mijn vader altijd. Mijn grootvader handelde zélf in ansjovis, hij verkocht de vangsten van zijn kinderen, daardoor verdiende hij wel veel.’